

Mateja Počkaj

Kodno preklapljanje v Ciceronovih pismih Atiku

UVOD

Tako za stare kot za moderne družbe, v katerih lahko opazujemo pojav dvojezičnosti, velja, da se različni jeziki praviloma uporabljajo v specifičnih situacijah, denimo v kontekstu religioznih obredov, v vsakdanjih pogovorih, družinskem krogu, na tržnici. Na območjih, kjer dva jezika ali več jezikov sobiva znotraj iste skupnosti, je pogosto mogoče identificirati en jezik kot visokega oziroma prestižnega in drugega kot nizkega. Prvi je načeloma uradni jezik institucij, oblasti, prava, šolstva, vere in literature neke skupnosti, drugi pa jezik vsakdanje sproščene govorice, ulic in domačih krogov. V večini primerov v zapisani kodificirani obliki obstaja samo visoki jezik, medtem ko se nizki jezik le redkokdaj pojavlja v pisnih virih.

Ugotavljanje domen jezikovne rabe in obdobj, ko je bila dvojezičnost v antiki še posebej razširjena, je zahtevna naloga. Četudi so obstajale lokalne različice latinščine kot nizko pogovorne jezikovne zvrsti, so v pisni obliki izpričane zgolj izjemoma. Grščina in latinščina sta nedvomno zasedali položaj privilegiranih jezikov. Bili sta razumljeni kot standardna jezika, jezika administracije in privilegiranih družbenih slojev.

Dvojezičnosti v rimskem svetu seveda ni mogoče kvantitativno izmeriti, lahko pa jo preučujemo na podlagi pisnih virov, ki pričajo o stikih med latinščino in drugimi jeziki. Ena poglobitnih avtoritet, ki se je ukvarjala z vprašanjem dvojezičnosti in s položajem latinščine ter njenim odnosom do drugih jezikov v antiki, je Adams. Slednji dvojezičnost obrazloži kot »poznavanje in obvladovanje dveh jezikov, ki je lahko popolno in povsem tekoče ali nepopolno oziroma zgolj skopo«,¹ pri čemer dodaja, da je nujno

¹ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 8.

razlikovati tudi med dvojezičnostjo in znanjem drugega jezika, ki ne presega nekaj maloštevilnih besed.

Zanimanje klasičnih filologov in jezikoslovcev so v preteklosti pritegnili zlasti tisti dvojezični govorci, ki bi jih lahko označili s pojmom »elitni«, torej pripadniki izobraženih slojev, ki so se iz želje po omikanosti odločili za učenje tujega jezika. To so bili zlasti pripadniki najvišjih slojev rimske družbe, za katere je bila grščina drugi jezik, in nekateri od njih so se je naučili skoraj do popolnosti. Z učenjem grščine so začeli zelo zgodaj, in tako tudi Kvintilijan svetuje, naj se otroci tega jezika začnejo učiti kar najhitreje:

A sermone Graeco puerum incipere malo, quia Latinum, qui pluribus in usu est, vel nobis nolentibus perbibet, simul quia disciplinis quoque Graecis prius instituendus est, unde et nostrae fluxerunt. (Kvintilijan, *Šola govornišva* 1.1.12)

Bolje se mi zdi, če otrok začne z grščino. Prvič zato, ker latinsko že tako govori velika večina in bo zato ta jezik hitro vsrkal celo proti naši volji; drugič zato, ker se bo moral učiti grških ved, iz katerih izhajajo tudi naše, rimske. (Prevod Matjaž Babič)

Obstajajo tudi pričevanja, ki kažejo, da so bili izobraženi Rimljani, ki niso obvladovali osnov grškega jezika, deležni očitkov ali kritik. Tak je bil denimo Ver v očeh Cicerona:

Epigramma Graecum pernobile incisum est in basi, quod iste eruditus homo et Graeculus, qui haec subtiliter iudicat, qui solus intellegit, si unam litteram Graecam scisset, certe non sustulisset. (Cicero, In *Verrem* 4.127)

Na podstavku je vklesan znameniti grški epigram, ki ga tale učen mož, Grkec, ki sestavlja tankočutne izjave in ki je edini pristojni izvedenec, zagotovo ne bi bil dal odstraniti, če bi poznal eno samo grško črko.

Po drugi strani pa lahko zlasti na podlagi anekdot sklepamo, da so bili nekateri Rimljani grščini nenaklonjeni. V očeh Rimljanov je bil grški jezik jezik visoke kulture, izobrazbe in omike, njegova raba pa je v marsikaterem Rimljanu vzbudila občutek kulturne manjvrednosti;² uporaba grščine ob določenih javnih priložnostih bi bila namreč lahko razumljena kot poniževalna za rimsko državo.

Manj je znanega o dvojezičnosti v drugih slojih, predvsem v najnižjih, ker imamo na voljo manj literarnih virov, na podlagi katerih bi lahko temeljiteje preučili ta pojav. Naslonimo se sicer lahko na povečini neliterarna besedila, kakršna so prevodi stalnih obrazcev, klišejev in frazeologije, citati

² Ibid., 10.

na nagrobnikih in spomenikih itd., a kljub temu ostajajo mnoga vprašanja odprta. Vzroki za nastanek tovrstnih besedil so različni. Pogosto gre za zavestno željo posameznika izkazati identiteto in etnično pripadnost, ki nista njegovi primarni. Prisotnost dveh jezikov znotraj istega besedila si nadalje lahko razložimo tudi v povezavi z dvojezičnostjo zapisovalca ali dvojezičnostjo okolja, iz katerega slednji izhaja in ki je prevzelo določene obrazce iz tujega jezika v svojo govorico, ne da bi se zapisovalec (ali naročnik besedila) v drugi jezik poglobil ali ga sploh v celoti obvladal.

KODNO PREKLAPLJANJE V JEZIKOSLOVNI TEORIJI

Dvojezičnost (tako antična kot moderna) ponavadi povzroča odstopanja od običajnih pravil prvega jezika (jezika A) zaradi vplivov drugega oz. tujega jezika (jezika B). Primer takšnega odstopanja sta izposojanje in kodno preklapljanje, pri čemer prvo obliko razumemo kot izposojanje besed iz drugega jezika, ne da bi pri tem govorec nujno moral obvladovati strukturo drugega jezika (pojavlja se tudi pri enojezičnih govorcih),³ medtem ko drugi pojav predpostavlja vsaj osnovno poznavanje jezika B. Korenine izraza »kodno preklapljanje« (angl. *code switching*) segajo v zgodnja petdeseta leta 20. stoletja, ko so jezikoslovci začeli podrobneje preučevati vzroke, značilnosti in pomen tega medjezikovnega pojava.⁴

Pojav je splošno opredeljen kot »izmenjujoča raba dveh jezikov ali jezikovnih variant v isti povedi ali znotraj istega govora«.⁵ Milroy in Muysken ga opredeljujeta kot »alternativno rabo dveh ali več jezikov dvojezičnih govorcev v istem govoru«,⁶ medtem ko je Adamsova definicija naslednja: »Gre za preklapljanje v celoti iz enega v drug jezik v okviru ustnega izražanja ali v delu zapisanega besedila«.⁷ Gardner-Chloros je kodno preklapljanje opredelila kot »kombiniranje dveh ali več jezikov ali narečij v istem pogovoru ali povedi s strani dvojezičnih govorcev«.⁸ Mehanizmi kodnega preklapljanja so torej brez dvoma pomemben vidik dvojezičnosti in pomembno raziskovalno področje za jezikoslovce, ki se ukvarjajo z modernimi ali starimi jeziki.

Kar se tiče kodnega preklapljanja na področju latinskega jezika, je najprej treba poudariti, da je pojav vsaj deloma odvisen od književne zvrsti. Adams poudarja, da formalne⁹ književne zvrsti, kakršne so bile zgodovinopisje, govornišstvo in epsko pesništvo, kodnega preklapljanja tako rekoč ne poznajo. Pojav je bil po drugi strani veliko bolj razširjen v manj formalnih zvrsteh, na

3 Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 122.

4 Auer, *Code-switching in Conversation*, 27.

5 Hoffmann, *An Introduction to Bilingualism*, 110.

6 Milroy in Muysken, *One speaker, two languages*, 7.

7 Ibid., 19. Prim. Gardner-Chloros, *Code-switching*, 4; Gumperz, »Discourse Strategies«, 59.

8 Gardner-Chloros, *Code-switching*, 4.

9 S tem mislimo na zvrsti, za katere ni značilen sproščen ton pisanja ali osebna perspektiva.

primer v Plavtovih igrah, zgodnji satiri in zlasti epistolografiji.¹⁰ V komediji in satiri se je preklapljanje pojavljalo v uprizoritvah govorov, kar pa zadeva pisemsko produkcijo, je bil pojav zelo prisoten v zasebnih pismih, katerih naslovniki so bili družinski člani, sorodniki, ožji prijatelji. Zgovoren primer so Ciceronova pisma prijatelju Atiku, bratu Kvintu in osvobojencu Tiru.

Kodno preklapljanje v grščino, kakršno izpričujejo Ciceronova dela, v splošnem pa je značilno tudi za druge pripadnike rimskega višjega sloja, je bilo pogosto izraz intimnosti ali celo jezik intimnosti.¹¹ Tako Jocelyn – sicer v kontekstu obravnave Plavtovih komedij – obrazloži rabo grščine kot stopnjo intimne in poudari, da pisec ali govorec ponavadi poseže po kodnem preklapljanju v trenutkih intimne, sproščenosti, veselja, izogiba pa se ga, kadar okoliščine zahtevajo neko stopnjo formalnosti in ohranjanja dostojanstva.¹² Do podobnih ugotovitev prihaja Wenskus, ki pojav povezuje s književno zvrstjo in dodaja, da v zvrsti zasebne korespondence kodno preklapljanje kaže na podzvrst zasebnih sproščenih pisem, ki jih pisec naslavlja svojim ožjim prijateljem.¹³ Prav tako Dubuisson govori o grščini kot o »jeziku intimne« (*la langue de l'intimité*) in poudari, da se je grščina uporabljala za izražanje močnih čustev.¹⁴ Dubuisson in Dunkel nadalje ugotavljata, da je bilo kodno preklapljanje v grščino v visokih slojih rimske družbe močno razširjeno zato, ker je bila grščina dejansko prvi jezik otrok, rojenih v teh slojih, ki so jo posledično v poznejših letih pri izražanju intimne in čustev še posebej radi uporabljali.¹⁵ Vendar pa to hipotezo Adams zavrača in opozarja, da grščina, ki so jo govorili Rimljani, ni bila grščina njihovega otroštva, temveč jezik govorniških šol, visoke literature in filozofskih del; če pa je treba pri iskanju piščevih razlogov za uporabo grščine posegati v preteklost, nadaljuje Adams, se je treba osredotočiti ne na njegovo zgodnjo otroško dobo, marveč na zrelo stopnjo študijske dobe.¹⁶

Poleg tega, da grščina nastopa kot jezik intimnosti, so razlogi za kodno preklapljanje lahko tudi drugačne narave. Tako se domneva, da se je grščina pogosto uporabljala z namenom ustvarjanja vtisa humornosti, lahkomišelnosti ali brezskrbnosti (posebej prisotne v Ciceronovih pismih).¹⁷ Jocelyn tako

10 Gumperz, »Discourse Strategies«, 59. Citirano po: Milroy in Muysken, *One speaker, two languages*, 25.

11 Ibid.

12 Jocelyn, »Code-switching in the comoedia palliata«, 187; 194.

13 Wenskus, *Emblematischer Codewechsel und Verwandtes in der lateinischen Prosa. Zwischen NÄhesprache und Distanzsprach*, 8.

14 Dubuisson, »Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme«, 193.

15 Ibid. Prav tako: Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128. Na tem mestu velja omeniti tudi Cezarjeve poslednje besede *καὶ σὺ, τέκνον* (»Tudi ti, otrok«), ki naj bi bile izrečene v grščini (Suet., *Iul.* 82.3). Po eni od razlag je Cezar grščino uporabil zato, ker naj bi se na ta način tik pred smrtjo »vrnil« k maternemu jeziku (ne pozabimo, da so bili rimski otroci iz uglednih rodbin od malega v stiku z grščino), po drugi pa bi jih lahko razumeli kot kletvico, prekletstvo nad zarotniki. Magične formule so namreč pogosto izgovarjali v tujem jeziku.

16 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 310.

17 Ibid.

opozarja na posebej frivolne asociacije, ki so v pripadnikih višjih slojev rimske družbe očitno vzbujale smeh ali veselo razpoloženje, zato jih lahko razumemo kot primere kodnega preklapljanja.¹⁸ Istega mnenja je Dunkel, ki kodno preklapljanje med drugim razlaga kot željo po humornem učinku in opozarja, da med vzroki za ta pojav ne gre pozabiti pristne človeške igrivosti.¹⁹ Pisma ožjim prijateljem vsebujejo neredke primere frivolnosti ali brezskrbnosti; če je torej v njih uporabljeno preklapljanje v grščino, je to mogoče razumeti v kontekstu šale in nedolžnega posmehovanja.

Funkcije kodnega preklapljanja

Kodno preklapljanje v posamezni povedi ali besedni zvezi je mogoče razložiti glede na socialne funkcije, ki jih opravlja raba tujega (v našem primeru grškega) jezika. Prvič, odigra lahko vlogo vzpostavljanja nekega odnosa z naslovnikom, na primer občutka solidarnosti, superiornosti ali oddaljenosti.²⁰ Izmenjavanje jezikov v govoru ali pisanju lahko simbolno predstavlja premoč na eni strani ali solidarnost na drugi. V jezikovno raznolikem pogovoru, v katerem sta govorec in njegov sogovornik dvojezična v približno enaki meri, lahko kodno preklapljanje še dodatno podkrepi njuno skupno jezikovno ali kulturno pripadnost; tudi v tem primeru govorimo o izkazovanju pripadnosti zaprtemu krogu (angl. *in-group*). Drugič, kodno preklapljanje lahko izraža različne tipe identitete. Pomenljiv je naslednji primer:

Κλ. Κλαυδιανὸς οὐετ(ρανὸς) Θεοφάνου leg(atus) p(ro) p(raetore) ex leg(ione)
III K(yrenaica) ἐποίησεν τὴν στήλην ἰδίαις αὐτοῦ δαπάναις. (CIL 3.125)

Klavdij Klavdijan Vetran, Teofanov sin, poveljnikov namestnik iz tretje kirenajske legije, si je dal postaviti nagrobnik s svojim denarjem.

Gre za zapis vojaka, ki kaže, da je pisec hotel poudariti svojo identiteto vojaka rimske vojske. To, da je svoj vojaški naziv in položaj v vojski (*legatus pro praetore ex legione III Kyrenaica*) zapisal v latinici in latinščini,²¹ je možno razložiti kot znamenje, da se je grški vojak romaniziral ravno v času služenja rimski vojski.

Tretjič, kodno preklapljanje lahko razumemo kot odgovor na vsebino oziroma tematiko nekega dela misli ali pogovora; tu je mišljena zlasti »kulturno specifična« terminologija v jeziku, ki se razlikuje od jezika preostalega besedila. V tem primeru gre bolj za govorčevo ali piščevo zavestno spreminjanje

18 Jocelyn, »Code-switching in the comoedia palliata«, 194.

19 Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128.

20 Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 301.

21 Ibid., 299; 302.

običajnega načina izražanja za dosego določenega učinka.²² Kot primer lahko navedemo rabo grške filozofske terminologije, na kakršno naletimo v Ciceronovih pismih. Nazadnje velja omeniti še kodno preklapljanje kot stilistično sredstvo, s katerim se – kot se zdi – ustvarja vtis govorceve posebnosti ali nenavadnosti. Tudi na ta pojav naletimo v nekaterih Ciceronovih pismih, po Muyskenu pa ta tip kodnega preklapljanja opravlja pesniško funkcijo.²³

Kodno preklapljanje kot posledica pomanjkljive kompetence

Razlikujemo lahko tudi med kodnim preklapljanjem kot rezultatom sposobnosti dvojezičnega govorca in kodnim preklapljanjem kot posledico pomanjkanja govorceve jezikovne kompetence v drugem jeziku.²⁴ Preklapljanje zaradi pomanjkljive kompetence je mogoče zaznati pri govorcih, ki se učijo tujega jezika, na primer v Rimu pri sužnjih tujega rodu ali drugih priseljencih. Ta vrsta preklapljanja je dobro izpričana zlasti od rimske dobe dalje.

Sem sodi *P. Amh.* 2.26 s konca 3. oziroma začetka 4. st. n. št. Gre za prevod odlomkov iz dveh Babrijevih fabul, ki kaže, da je bil prevajalec Grk, katerega znanje latinščine pa je bilo močno pomanjkljivo. Prevod je bil verjetno vaja v učenju latinščine kot tujega jezika,²⁵ napake pa se pojavljajo predvsem pri rabi participov. Prevajalec je namreč poznal oblike vsaj nekaterih latinskih participov, kot kaže, pa jih ni znal v celoti pravilno uporabljati. O tem priča spodnji odlomek, ki vsebuje grško predlogo in prevod v latinščino:

Λύκος δ' ἀκούσας τήν τε γραῦν ἀληθεύειν / νομίσας ἔμεινεν ὡς ἔτοιμα
δειπνήσων, / ἔως ὁ παῖς μὲν ἐσπέρης ἐκοιμήθη, / αὐτὸς δὲ πεινῶν καὶ λύκος
χανὼν ὄντως / ἀπῆλθε νωθραῖς ἐλπίσιν παρεπεδρεύσας. / λύκαινα δ' αὐτὸν ἢ
σύνοικος ἡρώτα / 'πῶς οὐδὲν ἦλθες ἄρας, ὡς πρὶν εἰώθεις;' / ὁ δ' εἶπε 'πῶς γάρ,
ὅς γυναικὶ πιστεύω;' (Babrij, 16.3)

Luppus autem **auditus** anucellam uere dictu[m] / **putatus** m[a]nsit quasi parata
cenaret / dum puer quidem sero dormisset / ipse porro esuriens et luppus
enectus uer[e] / rediuit frigiti<s> spebus frestigiatur / luppa enim eum coniugalis
interrogabat / quomod[o n]ihil **tulitus** uenisti s[i]cut sole[bas] / et ille [dix]it
quomodo enim quis mulieri cr[edo] (*P.Amh.* 2.26)

Potem ko je volk to slišal in je mislil, da starka govori resnico, je počakal na pripravljeno večerjo; vse dokler ni deček zvečer zaspal, je žival nadvse lačna,

²² Ibid., 303.

²³ Rene in Muysken, *Language Contact and Bilingualism*, 120.

²⁴ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 305. Prim. Hamers in Blanc, *Bilingualism and Bilingualism*, 149; Poplack, »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching«, 583.

²⁵ Ibid., 726.

kot pravi volk, odšla stran, potem ko je zaman čakala in upala. Njegova družica volkulja ga je vprašala: »Zakaj si se vrnil praznih rok, ko pa si navadno vedno kaj prinesel?« In on je odvrnil: »Kaj pa pričakuješ, ko pa zaupam ženski?«

V odebeljenem tisku so označeni tisti participi, ki jih je prevajalec napačno prevedel v latinščino. Grške participe aorista, ki označujejo subjektovo aktivno dejanje, je tako prevedel z latinskimi participi perfekta pasiva, ki so po pomenu pasivni; noben izmed odebeljenih glagolov namreč ni particip perfekta deponentnika, ki bi v latinščini imel aktivni pomen. (V tem primeru bi bil prevod grškega participa perfekta z istoimensko latinsko obliko ustrezen.) Napako lahko torej razumemo kot posledico prevajalčeve zadrege pri ločevanju med grškimi in latinskimi participi.

Kodno preklapljanje kot oblika šifriranja ali izključitve

Zgovoren dokaz kodnega preklapljanja kot oblike šifriranja je naslednje Ciceronovo pismo prijatelju Atiku:

De re <publica> breviter ad te scribam; iam enim charta ipsa ne nos prodat pertimesco. Itaque posthac, si erunt mihi plura ad te scribenda, ἀλληγορίαις obscurabo. (Cicero, *Ad Atticum* 2.20.3)

Na kratko ti bom napisal o stanju v državi; bojim se namreč, da bi naju ne izdal sam papir. Zato, če ti bom moral pisati kaj več, bom to zakrival z alegorijami.

Primer kaže na problem varnosti oziroma zlorabi branja pisem v antiki. Ne smemo pozabiti, da uradnega poštnega sistema, kakršnega poznamo danes, v antiki niso poznali. Ker je vselej obstajala možnost, da bi nezaželeni oseba med potjo odprla pismo, je bila tajnost vsebine sporočil pogosto pod vprašajem, zato so dopisovalci včasih posegali po različnih trikih, da bi zavarovali zasebnost pisma. Eden izmed načinov je bilo tudi kodno preklapljanje in ravno slednje srečamo v zgornji povedi. Ker je Cicero sumil, da bi vsebino pisma poleg naslovnika lahko prebral še kdo drug, in se je bal, da bi ga pismo lahko izdalo, je uporabil grščino namesto latinščine na mestu, ki naj bi ostalo nerazumljivo nezaželenim bralcem. Atiku je ob tem objasnil, da bo tajne zadeve pisal v obliki šifriranja, ἀλληγορίαις. V luči tega je Dunkel celo postavil domnevo, da je bila grščina lahko občutena kot jezik zarote; ker je govorniki niso uporabljali svobodno v javnosti, je njena raba morda namigovala, da se pripravlja zarota.²⁶ Njegova hipoteza je sicer gotovo deloma upravičena, ne moremo pa je posplošiti na vse primere.

²⁶ Dunkel, »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus«, 128.

Kodno preklapljanje kot oblika distance ali evfemizma

Po eni strani je imel preklap v jezik, ki ni bil materni jezik naslovnika, učinek distance, po drugi pa evfemistične namene.²⁷ Zgovoren je naslednji primer:

Postridie redire iussit; lavari se velle et περὶ κοιλιολυσίαν γίνεσθαι. (Cicero, *Ad Atticum* 10.13.1)

Ukazal je, naj pridejo naslednji dan; želel se je okopati in »izprazniti«.

V njem je pisec Antonijev odgovor dojel kot izgovor le-tega, da mu ne bi bilo treba srečati nekaterih gostov, ki so prišli k njemu na obisk. Adams razlaga, da se je Antonij hotel posvetiti umivanju in telesnemu očiščenju; κοιλιολυσίαν naj bi bil diskreten izraz za omenjeno opravilo.²⁸ Medicinske termine v grščini zasledimo tudi v naslednjem odlomku:

Quid causae autem fuerit, postridie intellexi, quam a vobis discessi: χολήν ἄκρατον noctu eieci. (Cicero, *Ad familiares* 14.7.1)

Kaj je bilo vzrok (sc. slabega počutja), sem ugotovil naslednjega dne, ko sem odrinil od vas: ponoči sem izbljuval žolčast izmetek.

V zgornji povedi Cicero opisuje ženi zdravstvene težave, ki so ga pestile ponoči. Stavek vsebuje izraz s področja medicine in zdravstva in v takšnih primerih je pogosto prihajalo do preklapljanja v grščino. Pismo pa je zanimivo s še enega vidika: gre namreč za edini primer v vseh štiriindvajsetih Ciceronovih pismih ženi Terenciji, ki vsebuje grško besedo. Posledično se zastavlja vprašanje, zakaj Cicero ni uporabljal grških izrazov v pismih ženi Terenciji. Ni bil prepričan, da soproga obvlada grščino? Je veljal nenapisan protokol, da se rimski gentlemani izogibajo tujih izrazov v pismih, naslovljenih ženskam? Zakaj se je torej Cicero vseeno odločil za grščino? Po Baldwinu je Terenciji hotel omiliti neprijeten dogodek in s tem prizanesti njeni občutljivosti, kajti prizor bruhanja zagotovo ni bila najprijetnejša tema za pogovor med zakoncema.²⁹ Gre torej za kodno preklapljanje z namenom evfemizma, hkrati pa vsebuje primer grškega medicinskega izraza; s temi se bomo srečali tudi v nadaljevanju pričujočega prispevka.

V določenih primerih je primerneje govoriti o preklopu v tuj jezik iz želje po ustvarjanju distance do povedanega ali distance med piscem in naslovnikom. Tipičen primer je bilo izražanje kritike, ki je v grščini zvenelo bolj omiljeno in prijaznejše kot v maternem jeziku. Kot primere lahko navedemo:

²⁷ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 330.

²⁸ Ibid., 331.

²⁹ Baldwin, »Greek in Cicero's Letters«, 13.

- quod ἀπρακτότατος; sed voluntate ita καχέκτης ut... (Cicero, *Ad Atticum* 1.14.6; »ker je zelo len; toda namenoma je tako zlonameren, da ...«);
- contumaciter, adroganter, ἀκοινονοήτως solet scribere³⁰ (Cicero, *Ad Atticum* 6.17; »navado ima pisati svojeglavo, arogantno, grobo«);
- Ο ἀνιστορησίαν turpem! (Cicero, *Ad Atticum* 6.1.17; »Oh, kako sramotno je nepoznavanje dogodkov!«);
- in quibus (sc. litteris) non inesset adrogans et ἀκοινονόητον aliquid (Cicero, *Ad Atticum* 6.3.7; »v katerem ne bi bilo arogantnega tona in neokusne grobosti«);
- faciet omnino male et, ut ego existimo, ἀλογίστως³¹ (Cicero, *Ad Atticum* 9.10.4; »zagotovo bo zgrešil in, kot menim, ravnal nespametno«);
- ὧ πολλῆς ἀγγενείας (Cicero, *Ad Atticum* 10.15.2; »Oh, kakšna nizkotnost!«);
- istae autem κολακεῖαι nec longe absunt a scelere (Cicero, *Ad Atticum* 13.30.1; »te oblike prilizovanja niso daleč od zločina«);
- nota non illa quidem ἀπαιδευσία sed in his rebus ἀτριψία³² (Cicero, *Ad Atticum* 13.16.1; »ni znano njihovo pomanjkanje kulture, temveč pomanjkanje izkušenj v tovrstnih situacijah«).

Kodno preklapljanje, pregovori in stalne fraze

Izobraženi Rimljani so poznali marsikatega grškega pisca in njegova dela, nekatere so se učili celo na pamet, z njimi so se srečevali v retorskih šolah, zato so obvladali marsikateri grški rek, stalno frazo ali celo odlomek iz književnega dela. Grške pregovore in citate so uporabljali tako v resne kot v šaljive namene.³³ Grški reki so zelo pogosti tudi v Ciceronovih pismih. Včasih so samo polovični, saj je bil Ciceronov namen lahko tudi ta, da naslovnik pisma, ki je zagotovo znal grško, dopolni manjkajoči del fraze (kodno preklapljanje se tu prepleta s socialno-izobrazbenim ozadjem pisca in njegovega sogovorca). O tovrstni rabi grščine lahko govorimo v naslednjih primerih:

- τὸ ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον (Cicero, *Ad Atticum* 1.19.2; »dišeče olje na leči«);
- scis enim dici quaedam πανικά, dici item τὰ κενὰ τοῦ πολέμου (Cicero, *Ad Atticum* 5.20.3; »saj veš, da obstaja nekaj, čemur rečemo panika, pa tudi to, čemur pravimo prazni strahovi vojne«);
- ὁ γναφεὺς ἀνθρακας (Cicero, *Ad Atticum*, 15.5.1; »belilec oglje«).³⁴

³⁰ Mišljen je Brut.

³¹ Citat iz Atikovega pisma, v katerem Atik razpravlja o Pompeju.

³² Beseda teče o pomanjkanju izkušnje nekaterih oseb, ki jih je Cicero nameraval vključiti v filozofsko razpravo.

³³ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 336.

³⁴ Verjetno je mišljeno »belilec ne more pobeliti oglja«.

Kodno preklapljanje in mot juste (prava beseda)

Rimljani so se dobro zavedali, da je nekatere grške besede težko prevesti v latinščino ali da latinski prevod ne zajema v celoti pomena izvirne grške besede. Kljub temu pa je Adams mnenja, da Cicero ne bi nikdar preklupil v grščino samo zato, ker mu je grščina nudila *mot juste*.³⁵ Zelo pogosto (čeprav ne vedno) je obstajala še druga alternativa, in sicer prevzem grške besede v latinski morfološki sistem, torej izposojanje. Večja primernost grške besede vsebini pisma je lahko bila razlog za kodno preklapljanje. Vendar pa se je to dogajalo, kot nadaljuje Adams, samo v intimnem jeziku zasebnih pisem, ki so si jih izmenjevali prijatelji filheleni. Njihova želja je bila, da bi si medsebojno izkazovali pripadnost skupnemu kulturnemu okolju. Ciceronovo uporabo grških besed v pogovorih o različnih temah lahko torej razumemo kot zavedanje, da so grške *voces propriae* včasih ponujale več možnosti za bogatejšo in lepšo izraznost.

Kodno preklapljanje in medicinsko izrazoslovje

Zakaj so Rimljani radi preklapljali v grščino, ko so govorili o medicini? Grščina je bila nedvomno »materni« jeziku medicine, medicina pa τέχνη grških zdravnikov. V pismih Atiku je zgoščenih precej medicinskih izrazov (διαφóρησις »potenje«, πέψις »prebava«, ἀκοπία »odpornost na napor«, τρίψις »masiranje«, κοιλία »trebuh«), katerih prisotnost razumemo bodisi kot dokaz poznavanja grške medicinske terminologije bodisi kot način distanciranja od neprijetnih tematik, kakršne so bile lahko bolezni ali zdravstvene težave. Ni pa povsem izključena razlaga, po kateri bi lahko to vrsto preklapljanja razumeli tudi kot nadomeščanje zaradi pomanjkanja ustreznih latinskih izrazov. Navajamo nekaj primerov iz Cicerona:

- tua λήψις quem in diem incurrat nescio (Cicero, *Ad Atticum* 7.7.3; »Ne vem, kdaj nastopi dan, ko te zagrabi bolezen«);
- sane δυσεντερίαν pertimueram (Cicero, *Ad Atticum* 7.26.1; »res sem se bal driske«);
- δυσουρία tua mihi valde molesta. Medere amabo dum est ἀρχή (Cicero, *Ad Atticum* 10.10.4; »zadrževanje urina, za katerim trpiš, je zame vzrok velikih skrbi. Pozdravi se, prosim te, dokler je stvar na začetku«);
- et, si quid habet collis ἐπιδήμιον (sc. Alexim), ad me cum Tisameno transferamus (Cicero, *Ad Atticum* 12.10; »dalje, če zrak griča prinaša nevarnost kakšne epidemije, je treba prenesti k meni Aleksisa skupaj s Tizamenom«);
- ἐμετικὴν agebat (Cicero, *Ad Atticum* 13.53.1; »se je držal emetične

³⁵ Adams, *Bilingualism and the Latin Language*, 338.

- diete;« sc. »je bruhal«);
- χολήν ἄκρατον (Cicero, *Ad Atticum* 14.7.1; »žolčast izmetek«);
 - Balbus ad me scripsit tanta se ἐπιφορᾷ oppressum ut loqui non possit (Cicero, *Ad Familiares* 16.23.1; »Balbus mi je pisal, da ga muči takšen prehlad, da ne more niti govoriti«).

Asociativnost kodnega preklapljanja

Adams domneva, da je Cicero ponekod preklopil v grški jezik z namenom, da bi vzbudil asociacijo na kakšen predmet ali figuro. V *Att.* 6.1.17 teče beseda o Herkulovem kipu umetnika Polikla. Cicero je kiparjevo ime zapisal v grščini, v genitivni obliki:

In illa autem quae est ad Πολυκλέους Herculem inscriptum est CONSVL (Cicero, *Ad Atticum* 6.1.17)

Zapis na kipu, ki se nahaja ob Poliklovem Herkulu, pa je CONSVL.

Ciceronovo odločitev je mogoče razumeti v duhu prakse, značilne za svet umetnosti, po kateri je umetnik podpisal svoje delo v grščini, četudi je bila umetnina namenjena rimskemu naročniku in je vsebovala latinski napis.³⁶

Kronologija kodnega preklapljanja pri Ciceronu

Prisotnost grščine v Ciceronovih pismih Atiku ni enakomerno porazdeljena skozi čas. Kodno preklapljanje je redkejše v zgodnjih pismih (čas pisem se razteza med 68 in 44 pr. n. št.), leta 60 pr. n. št. število grških besed doseže svoj vrh,³⁷ po tem datumu se spet zmanjša. To je bil čas, ko je Cicero padal v vedno globljo krizo, kot tudi sam izpostavlja v pismih, na primer v naslednjem:

Multa me sollicitant et ex rei publicae tanto motu et ex iis periculis quae mihi ipsi intenduntur et sescenta sunt. (Cicero, *Ad Atticum* 2.19)

Mnogo zadev me vznemirja, bodisi zadev, vezanih na tako hud pretres v državi, bodisi nevarnosti, ki mučijo mene samega, in jih je na tisoče.

Kriza je dosegla vrh leta 58 pr. n. št., ko je bil rimski pisec izgnan. Pri tem je zanimivo, da v pismih iz tega leta oziroma iz časa izgnanstva grščina ni

³⁶ Ibid., 342.

³⁷ Ibid., 343.

uporabljena niti enkrat. V pismih iz leta 56 pr. n. št., torej v času po Ciceronovi vrnitvi domov, pogostnost grških besed ponovno naraste. Grščina je prav tako odsotna v pismih iz let 48 in 47 pr. n. št. Tudi to si lahko razlagamo kot posledico krize, tokrat povezane z burnim političnim dogajanjem (državljansko vojno). Izogibanje grščini in preklapljanju je povezano še s tretjim temnim trenutkom v Ciceronovem življenju, in sicer s smrtjo njegove drage hčerke Tulije leta 45 pr. n. št.³⁸

Kodno preklapljanje v številkah

Razumljivo je, da je bilo kodno preklapljanje pri Ciceronu rezultat več dejavnikov, od katerih je zasebni odnos s sogovornikom igral temeljno vlogo. Pojav je mogoče zaslediti zlasti v treh zbirkah pisem, in sicer v *Ad Familiares*, ki jo je pisec naslovil na razne družinske člane in ožje prijatelje, v zbirki *Ad Quintum Fratrem* (»Bratu Kvintu«) in še posebej v zbirki *Ad Atticum* (»Pisma Atiku«), v kateri je kodno preklapljanje najpogostejše. Cicero in Atik sta bila – tako kot večina pripadnikov rimske elite – deležna poglobljene vzgoje in izobrazbe, ki je temeljila na grških zgledih, grščina je bila jezik kulture in omikanosti in kot takšna jezik visokih slojev rimske družbe. Ciceronovo pogosto rabo grščine v pismih prijatelju Atiku je treba razumeti v duhu skupne identitete dopisovalcev. Čeprav zbirka ne vsebuje Atikovih odgovorov na Ciceronova pisma, lahko vseeno domnevamo, da je bilo kodno preklapljanje v grški jezik prav tako prisotno tudi v Atikovih pismih.

Oglejmo si поблиže pogostnost grščine v pismih dragemu prijatelju. Jackson je seštel sedemsto šestdeset primerov kodnega preklapljanja v *Pismih Atiku*; petsto sedemindvajset oziroma sedemdeset odstotkov je samostojnih besed.³⁹ Od samostojnih besed je le enajst odstotkov (oziroma šestdeset besed) glagolov; od teh je triintrideset glagolskih oblik v prvi osebi ednine, kar je posledica literarne zvrsti, v kateri je Cicero pisal (pisma so skoraj vedno napisana v prvi osebi), in pa dejstva, da se pripoved in dogajanje vrtita okrog avtorja (primer glagola v prvi osebi je recimo ἀπορέω »sem v zadregi« v *Att.* 7.11 in 9.10). Pridevnikov kot samostojnih besed je skoraj dvakrat toliko kot glagolov (po Jacksonu sto enainštirideset), od katerih je ena četrtnina v primerniku ali presežniku, več kot polovica (triinšestdeset odstotkov) pa v obliki za srednji spol.⁴⁰ Večjo prisotnost pridevnikov srednjega spola lahko obrazložimo z vidika oblikoslovja, kajti grški infinitivi imajo pogosto ob sebi pridevniško obliko v srednjem spolu, poleg tega pa se lahko pridevniki v srednjem spolu množine nanašajo na zaimka *haec* in *quae*, kadar slednja pomenita splošne, nedoločene trditve ali se nanašata na prejšnje stavke ali

³⁸ Ibid., 344.

³⁹ Jackson, *In utramque partem tum Graece tum Latine*, 10.

⁴⁰ Ibid., 15.

stavčne člene.⁴¹ Od skupnih petsto sedemindvajset samostojnih besed je največji del, in sicer dvesto enainpetdeset, samostalnikov.

IZBOR IZ PISEM ATIKU

V nadaljevanju bomo na podlagi zgornjih teoretičnih izhodišč skušali pojasniti primere kodnega preklapljanja v izbranih Ciceronovih pismih.

Kodno preklapljanje kot oblika distanciranja: Att. 9.4.

Pomen besede ali vsebina misli je včasih delovala manj agresivno, če je bila zapisana v tujem jeziku. Že prej smo omenili, da je lahko kodno preklapljanje zvenelo kot oblika evfemizma ali zastiranja kritike. Z rabo tujejezičnega izraza se je avtor prefinjeno izognil občutku nelagodja, jeze ali užaljenosti, ki bi ga morda vzbudil pri sogovorncu, če bi bila ista misel zapisana v latinščini, ali pa je zamaskiral, kar je želel prikriti ali ne izreči. Kodno preklapljanje je torej delovalo kot filter, ki je s pomočjo evfemizmov ublažil vsebino zapisanega. Primer je pismo *Att. 9.4* iz leta 49 pr. n. št., ki je skoraj v celoti napisano v grškem jeziku:

Ego etsi tam diu requiesco quam diu aut ad te scribo aut tuas litteras lego, tamen et ipse egeo argumento epistularum et tibi idem accidere certo scio. Quae enim soluto animo familiariter scribi solent ea temporibus his excluduntur, quae autem sunt horum temporum ea iam contrivimus. Sed tamen ne me totum aegritudini dedam, sumpsi mihi quasdam tamquam θέσεις quae et πολιτικάι sunt et horum temporum, ut et abducam animum ab querelis et in eo ipso de quo agitur exercear. Ea sunt huius modi:

Εἰ μενετέον ἐν τῇ πατρίδι τυραννουμένης αὐτῆς. Εἰ παντὶ τρόπῳ τυραννίδος κατάλυσιν πραγματευτέον, κἄν μέλλῃ διὰ τοῦτο περὶ τῶν ὅλων ἢ πόλις κινδυνεύσειν ἢ εὐλαβητέον τὸν καταλύοντα μὴ αὐτὸς αἴρηται. Εἰ πειρατέον ἀρήγειν τῇ πατρίδι τυραννουμένη καὶρῳ καὶ λόγῳ μᾶλλον ἢ πολέμῳ. Εἰ πολιτικὸν τὸ ἡσυχάζειν ἀναχωρήσαντά ποι τῆς πατρίδος τυραννουμένης ἢ διὰ παντὸς ἰτέον κινδύνου τῆς ἐλευθερίας πέρι. Εἰ πόλεμον ἐπακτέον τῇ χώρᾳ καὶ πολιορκητέον αὐτὴν τυραννουμένην. Εἰ καὶ μὴ δοκιμάζοντα τὴν διὰ πολέμου κατάλυσιν τῆς τυραννίδος συναπογραφτέον ὅμως τοῖς ἀρίστοις. Εἰ τοῖς εὐεργέταις καὶ φίλοις συγκινδυνευτέον ἐν τοῖς πολιτικοῖς κἄν μὴ δοκῶσιν εὐβουλεύσθαι περὶ τῶν ὅλων. Εἰ ὁ μέγιστος τὴν πατρίδα εὐεργετήσας δι' αὐτό τε τοῦτο ἀνήκεστα παθὼν καὶ φθονηθεὶς κινδυνεύσειεν ἂν ἐθελοντὴς ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἢ ἐφετέον αὐτῷ ἑαυτοῦ ποτε καὶ τῶν οἰκειοτάτων ποιεῖσθαι πρόνοιαν

⁴¹ Ibid., 16.

ἀφεμένῳ τὰς πρὸς τοὺς ἰσχύοντας διαπολιτείας.

In his ego me consultationibus exercens et disserens in utramque partem tum Graece tum Latine et abduco parumper animum a molestiis et τῶν προῦργων τι delibero. Sed vereor ne tibi ἄκαιρος sim; si enim recte ambulavit is qui hanc epistulam tulit, in ipsum tuum diem⁴² incidit. (Cicero, *Ad Atticum* 9.4.)

Čeprav najdem počitek le v tistih trenutkih, ko ti pišem ali prebiram tvoja pisma, kljub temu ne vem, kaj pisati, in prepričan sem, da se isto dogaja tudi tebi. V resnici to, kar si prostodušno piševa v okviru najinega intimnega prijateljstva, ni primerno za sedanji zgodovinski čas; po drugi strani pa sva razmišljanja o današnjem času že prečesala do potankosti. Vseeno ne bi rad zapadel v popolno žalost, zato sem se odločil ponazoriti določena vprašanja, ki so političnega značaja in obenem aktualna. To pa zato, da odvrnem svoj razum od tarnanja in ga preusmerim v razmišljanje o tem, kar se dogaja. Gre pa za naslednje:

Ali je treba ostati v lastni domovini, ko slednja pade v kremplje tirana? Ali je treba poseči po vseh sredstvih, da se ovrže tiranijo, četudi zaradi tega obstoj države v celoti tvega resno nevarnost, ali pa je treba biti zadržan do rešitelja iz strahu, da si ne bi ta privzel vse oblasti? Ali je bolje skušati priteči na pomoč domovini, tako da se čaka na pravi trenutek, in z besedo, kot pa z vojaškim posegom? Ali se lahko sklada z občutkom državljanstva to, da človek stopi ob stran in se nekam zateče, medtem ko se domovina uklanja tiranu, ali da se izpostavi kakršni koli nevarnosti, zato da domovini povrne svobodo? Ali je treba lastno deželo privedi v vojno in jo napasti, zato ker ji vlada tiran? Ali naj se človek pridruži najodličnejšim, čeprav se ne strinja z dejstvom, da bi se tiranijo zlomilo z vojaškim udarcem? Ali naj se človek v politiki izpostavi tveganjem skupaj s prijatelji in pravičnimi, četudi dajejo vtis, da se niso o vsem modro odločili? Ali naj bi se veliki dobrotnik domovine, ki je bil ravno zato tudi žrtev nevzdržnih dejanj in zavisti, še naprej prostovoljno žrtvoval za domovino ali pa mu je priznana pravica, da se enkrat za vselej posveti svoji skrbi in skrbi dragih, medtem ko opusti politične spopade, usmerjene proti imetnikom oblasti?

S tem da zaposlujem svoj razum z razmišljanjem o teh težavah in razpravljam o pozitivnih in negativnih plateh vsake izbire tako v grščini kot v latinščini, odstranim skrbi iz svoje duše vsaj za kratek čas in se odločim za katero od važnih točk. A bojim se, da nisem izbral pravega trenutka zate; če bo namreč pismonoša potoval s primernim korakom, bo prišel k tebi ravno tisti dan, ko te zagrabi vročinski krč.

V uvodnem delu pisma je Cicero obrazložil prijatelju, da ga pestijo nekatere skrbi, ki zadevajo politiko in udejstvovanje v vsakdanjem življenju, predvsem grožnja tiranije. Zaradi občutljive vsebine in ker se je morda bal, da

42 Po mnenju komentatorjev ima Cicero tu v mislih prijateljevo šibko zdravje in pogoste vročinske napade. Prim. Di Spigno, *Epistole ad Attico* 2, 791.

bi to pismo prebral še kdo drug poleg Atika, je uporabil kodno preklapljanje kot obliko šifriranja in distanciranja od povedanega. McConnell zatrjuje, da je na tem delu Cicero preklupil v grščino, ker je bila slednja jezik tiranije v večji meri kot latinščina, ravno okrog tiranije pa se vrti Ciceronovo razmišljanje v omenjenem pismu. Na ta način naj bi Cicero hotel svojemu prijatelju Atiku pokazati svoje popolno nestrinjanje s tiranijo in, ker je bila grščina jezik tiranov, je svojo distanco do tovrstne politične ureditve raje izrazil v njej bližnjem jeziku.⁴³ Prav tako utemeljena pa je tudi druga razlaga, in sicer da se je na ta način izognil radovednim očem morebitnih vsiljivcev oziroma nezaželenih bralcev, ki bi lahko prestregli vsebino pisma in njegovega avtorja spravili v kočljiv položaj.

Poleg daljšega pasusus v grščini naletimo v zgornjem besedilu tudi na nekaj krajših primerov kodnega preklapljanja. Zvezo τὼν προὔργων τι je mogoče razložiti dokaj preprosto, saj gre za splošno razširjeno in že kar uveljavljeno stalno frazo, ki pomeni »nekaj koristnega« in jo srečamo npr. tudi pri Tukididu (4.17). Težje pa objasnimo prisotnost grškega pridevnika ἄκαρπος (»v nepravem času«). Lahko bi ga razumeli kot obliko evfemizma (morda bi bil Atik užaljen, če bi mu Cicero v latinščini napisal, da je trenutek za njun pogovor neprimeren) ali kot način, s katerim se Cicero opravičuje prijatelju, ker mu pismo pošilja v napačnem času.

Kodno preklapljanje kot oblika šaljivosti: Att. 1.3

Kodno preklapljanje je služilo tudi kot prepoznavni znak pripadnikov neke zaprte, elitne skupine, ki so si delili skupno identiteto in omiko. In ker je bilo znanje grščine v zaprtih krogih tudi priložnost za izkazovanje posameznikovega izobrazbenega nivoja, so v pismih pogosto preklapljali iz maternega v grški jezik: včasih z namenom razkazovanja piščeve izobrazbe, drugič so bili vključeni v besedilo kot citati, tretjič so imeli značaj igrivosti. Na grško besedo z namenom vzbujanja šaljivosti naletimo npr. v *Att.* 1.13.5 iz l. 61 pr. n. št., v katerem je tarča Ciceronove šale Atikov priimek:

Provincias praetores nondum sortiti sunt. Res eodem est loci, quo reliquisti. Τοποθεσίαν, quam postulas, Miseni et Puteolorum, includam orationi meae.⁴⁴
 »A. d. III Non. Dec.« mendose fuisse animadverteram. Quae laudas ex orationibus, mihi crede, valde mihi placebant, sed non audebam antea dicere; nunc vero, quod a te probata sunt, multo mi Ἀττικώτερα videntur. (Cicero, *Ad Atticum* 1.13.5)

⁴³ McConnell, *Philosophical Life in Cicero's Letters*, 103.

⁴⁴ Morda je mišljen govor, o katerem govori takoj zatem. Cicero ga je verjetno imel v javnosti v začetku leta 62 pr. n. št., zato da bi odvrnil obtožbe ljudskega tribuna Kvinta Cecilija Metela Nepota.

Pretorji niso še izžrebali provinc. Stvari so na isti točki, kot si jih pustil. Obogatil bom svoj govor, s tem da bom po tvoji želji vključil opis pokrajine Mizena in Puteolov. Ugotovil sem, da je datum 3. december napačen. Deli mojih govorov, ki jih ti hvališ, so mi res ugajali, verjemi mi, a nisem si upal tega reči do zdajšnjega trenutka; zdaj pa, ker so dobili tvoje odobravanje, se mi zdijo veliko bolj »atiški«.

Prisotnost grščine je tu mogoče razložiti kot primer neformalne rabe jezika, ki je podlegla Ciceronovi jezikovni izvirnosti, njen rezultat pa je tvorba primernika iz Atikovega priimka (Ἀττικώτερα). Na delu je torej Ciceronova sposobnost dovtipnosti. Uporaba grščine je tu po eni strani intimna, kultivirana igra med sogovornikom, ki sta obenem najtesnejša prijatelja, in deluje kot dokaz pripadnosti elitnemu krogu, v katerega so sodili izobraženi Rimljani. Po drugi strani pa ima še drugo funkcijo, in sicer to, da kaže na pojav aticizma, ki je bil razširjen v tedanjem času in o katerem so tekle raznorazne razprave med izobraženci. S tem izvirnim dovtipom je torej Cicero namignil, da je bil tudi sam udeležen pri omenjenih debatah, ki so potekale v šolah retorike.⁴⁵

Besedica še o drugem grškem izrazu v tem odlomku, τοποθεσία (»opis pokrajine«), ki ga ne gre razumeti v šaljivem tonu kot Ἀττικώτερα. Funkcijo tega preklopa v grščino je nasploh težko pojasniti, saj ne gre ne za način distanciranja ne za obliko evfemizma in niti za *mot juste*. Morda je hotel Cicero pokazati svoje obvladanje strokovnih terminov.

Kodno preklapljanje, pregovori in citati: Att. 6.1

V Ciceronovih pismih Atiku je osemdeset literarnih citatov, od teh je sedeminpetdeset popolnih, ostalih triindvajset pa delnih;⁴⁶ kot rečeno, se v teh primerih pričakuje, da citat dopolni naslovnik. Vir štiriinšestdesetih grških citatov ostaja neznan (in ga ne izda niti Cicero sam).⁴⁷ S tem je morda Atiku ponujal možnost, da se izkaže v znanju. Gre torej za neke vrste literarno igro med pripadnikoma iste kulturne elite. Zgovoren primer literarne igre med Atikom in Ciceronom je naslednje pismo:

De publicanis quid agam videris quaerere. Habeo in deliciis, obsequor, verbis laudo, orno; efficio ne cui molesti sint. Τὸ παραδοξότατον, usuras eorum quas pactionibus adscripserant servavit etiam Servilius.⁴⁸ Ego sic. Diem statuo satis laxam, quam ante si solverint, dico me centesimas ducturum; si non solverint, ex pactione. Itaque et Graeci solvunt tolerabili faenore et publicanis res est

⁴⁵ Jackson, *In utramque partem tum Graece tum Latine*, 25.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Publij Servilij je bil konzul leta 79 in prokonzul Kilikije od 78 do 74 pr. n. št.

gratissima, si illa iam habent pleno modio, verborum honorem, invitationem crebram. Quid plura? sunt omnes ita mihi familiares ut se quisque maxime putet; sed tamen μηδὲν αὐτοῖς – scis reliqua.

(Cicero, *Ad Atticum* 6.1.16)

Zdi se, da hočeš izvedeti, v kakšnih odnosih sem s publikanci. Z njimi ravnam lepo, do njih sem ustrežljiv, hvalim jih v besedah, jih nagrajujem; skrbim, da niso nikomur v napoto. A glej, presenečenje vseh presenečenj: obresti, ki so jih oni podpisali v pogodbah s provincialci, je celo Servilij pustil nedotaknjene. Jaz ravnam tako: določim dovolj dolg rok in rečem, da če bo plačilo prišlo pred tistim dnem, bom obresti izračunal na eno stotino, v nasprotnem primeru pa po pogodbi. Tako se na eni strani Grki rešijo s sprejemljivim dolgom, na drugi pa so publikanci zadovoljni, če imajo v izobilju pohval na njihov račun in pogosta vabila. Kaj dodati? Mnogi so mi tako prijateljski, da se ima vsakdo za meni najbližjega. A vendarle »v njih popolnoma nič« – saj ostalo veš sam.

Povsem očitno je, da v tej povedi Cicero sogovornika vabi, naj zaključi manjkajoči del citata, ker ga zagotovo pozna. Zaključni del *scis reliqua*, s katerim pisec prekine grški citat, kaže na to, da je Cicero popolnoma prepričan, da Atik pozna citat. Prijatelja poznata izobrazbeno raven in globino znanja drug drugega, zato si lahko privoščita igranje s citati in sta pri tem prepričana, da bo drugi znal dopolniti besede prvega.⁴⁹

Razložimo še drugo grško besedo. Τὸ παραδοξότατον je ena od številnih pridevniških oblik v presežniku, ki se pojavlja v Ciceronovih pismih. Omenjeni primer kodnega preklapljanja lahko razumemo v luči njegovega pomena. Ker je šlo za nekaj skrivnostnega in, kot pove grška beseda, za nekaj neverjetnega, je Cicero z uporabo grškega pridevnika namesto latinskega hotel še povečati, kot se zdi, to skrivnostnost oziroma presenečenje.

Kodno preklapljanje in medicinsko izrazoslovje: Att. 10.10

Ο χολὴν ἄκρατον (*Fam.* 14.7) smo že razpravljali, zato se bomo zaustavili pri drugem medicinskem izrazu, na katerega naletimo v enem od pisem Atiku. Obenem bomo skušali razložiti še druge primere rabe grščine v istem (nekoliko obsežnejšem) pismu:

Me caecum qui haec ante non viderim! Misi ad te epistulam Antoni. Ei cum ego †saepissime† scripsissem nihil me contra Caesaris rationes cogitare, meminisse me generi mei, meminisse amicitiae,⁵⁰ potuisse, si aliter sentirem, esse cum

49 Jackson, *In utramque partem tum Graece tum Latine*, 27.

50 Verjetno sta mišljena Cezar in Antonij.

Pompeio, me autem, quia cum lictoribus invitus cursarem, abesse velle nec id ipsum certum etiam nunc habere, vide quam ad haec παραινετικῶς:

Tuum consilium †quia† verum est. Nam qui se medium esse vult in patria manet, qui proficiscitur aliquid de altera utra parte iudicare videtur. Sed ego is non sum qui statuere debeam iure quis proficiscatur necne; partis mihi Caesar has imposuit ne quem omnino discedere ex Italia paterer. Qua re parvi refert me probare cogitationem tuam si nihil tamen tibi remittere possum. Ad Caesarem mittas censeo et ab eo hoc petas. Non dubito quin impetraturus sis, cum praesertim te amicitiae nostrae rationem habiturum esse pollicearis.

Habes σκυτάλην Λακωνικήν.⁵¹ Omnino excipiam hominem. Erat autem v Nonas venturus vesperi, id est hodie. Cras igitur ad me fortasse veniet. Temptabo, †audeam† nihil properare; missurum ad Caesarem. Clam agam, cum paucissimis alicubi occultabor, †carti† hinc istis invitissimis evolabo, atque utinam ad Curionem! Σύνες ὃ τοι λέγω.⁵² Magnus dolor accessit. Efficietur aliquid dignum nobis.

Δυσουρία tua mihi valde molesta. Medere amabo dum est ἀρχή. De Massiliensibus gratae tuae mihi litterae.⁵³ Quaeso ut sciam quicquid audieris. Ocellam⁵⁴ cuperem, si possem palam, quod a Curione effeceram. Hic ego Servium exspecto; rogor enim ab eius uxore et filio et puto opus esse.

Hic⁵⁵ tamen Cytherida secum lectica aperta portat, alteram uxorem. Septem praeterea coniunctae lecticae amicarum; et sunt amicorum. Vide quam turpi leto pereamus et dubita, si potes, quin ille, seu victus seu victor redierit, caedem facturum sit. Ego vero vel luntriculo, si navis non erit, eripiam me ex istorum parricidio. Sed plura scribam cum illum convenero.

Iuvenem nostrum⁵⁶ non possum non amare sed ab eo nos non amari plane intellego. Nihil ego vidi tam ἀνηθοποίητον, tam aversum a suis, tam nescio quid cogitans. O vim incredibilem molestiarum! Sed erit curae et est ut regatur. Mirum est enim ingenium, ἥθους ἐπιμελητέον. (Cicero, *Ad Atticum* 10.10.4)

Oh, kako sem bil slep, da nisem tega prej opazil! Poslal sem ti Antonijevo pismo. Potem ko sem mu napisal, da ne nameravam storiti ničesar zoper Cezarjeve načrte, da nisem pozabil na svojega zeta, da se spominjam prijateljstva, da bi lahko, če bi bil drugačnega mišljenja, ob boku Pompeja, ampak ker sem bil prisiljen proti svoji volji sprejeti spremstvo liktorjev, sem si želel biti daleč, čeprav nisem še sprejel neke jasne odločitve zastran tega; poglej, kako mi je (sc. Antonij) pokroviteljsko odgovoril:

51 Dokler v *Grško-slovenskem slovarju* prinaša naslednjo razlago: »okrogla palica, okrog katere so ovili jermen z napisanim sporočilom; brati je mogel le, kdor je imel enako palico, okrog katere je ovil poslani mu popisani jermen: tajno sporočilo«.

52 Pindar, fr. 105 Snell.

53 Prebivalci Masilije so Cezarju zaprli vrata z udarcem v nos. Prim. Caes., *B. c.* 1.34.4.

54 Morda Lucij Livij Okela, ki ga Cicero omenja tudi v *Att.* 10.13, 10.17 in 16.12.

55 Sc. Antonij.

56 Cicero ima v mislih Kvinta.

Tvoj načrt *** je zelo utemeljen. Saj kdor hoče ostati nevtralen, ostane v svoji domovini, kdor se oddalji, pa daje vtis, da je na neki način solidaren z eno ali drugo stranjo. Jaz sicer nisem tisti, ki bi odločal, kdo mora oditi in kdo ne; meni je Cezar dodelil samo nalogo, naj pazim, da sploh nihče ne zapusti Italije. Posledično je malo pomembno, ali podprem tvoj načrt, ko pa ti vendarle ne morem ničesar odobriti. Svetujem ti, da se obrneš na Cezarja in vprašaš kar njega. Nimam niti trohice dvoma, da ne boš dosegel svojega, predvsem zato, ker obljubljaš, da boš vzel v poštev najino prijateljstvo.

Na, tu imaš primer spartanske palice! Sploh pa bom tega človeka sprejel. Imel je namreč namen priti v večernih urah tretjega dne, to je danes; torej jutri bo verjetno prišel k meni. Potipal bom njegove namene, ga poslušal, s tem da bom dodal, da se mi sploh ne mudi, da bom poslal svoje pismo Cezarju. Ukrepal bom na skrivaj, skril se bom nekam s še nekaterimi drugimi; nedvomno bom odletel od tod, čeprav tile nasprotujejo. Oh, da bi le dosegel Kuriona! »Skušaj razumeti, kar ti pravim«. Velika bolečina je nastopila. Izcimilo se bo nekaj mene vrednega.

Zadrževanje urina, za katerim trpiš, je zame vzrok velikih skrbi. Pozdravi se, prosim te, dokler je stvar na začetku. Všeč mi je bilo tvoje pismo o dogodkih v Masiliji; prosim te, da mi poročaš o vsem, kar ti je prišlo na uho. Rad bi vzel s seboj na pot Okelo, in sicer pred očmi vseh, kar sem namreč dosegel od Kuriona. Tukaj čakam Servija; to me prosita njegova žena in sin in menim, da je tako prav.

Tam pa je tale, ki se pelje okrog na odkriti nosilnici s Kiterido, drugo ženo! V vrsti sledi še sedem nosilnic prijateljic in pa (njihovih) prijateljev. Glej, kako umiramo v sramotnem poginu, in podvomi, če zmoreš, v pokol, za katerega bo kriv oni,⁵⁷ ko se bo vrnil, bodisi kot zmagovalec bodisi kot poraženec. Kar se tiče mene, če ne bom imel na razpolago ladje, se bom rešil iz te njihove veleizdaje tudi s čolničem. A več o tem bom pisal po mojem snidenju z njim.

Ne morem ne imeti rad najinega mladeniča, a povsem jasno mi je, da ne vrača čustev, ki mu jih izkazujeva. Nisem namreč še videl posameznika s tako neizdelanim značajem, ki je zelo sovražen do svojih bližnjih, ki ne vem kaj blodi. Kakšna neverjetna nadležnost! A vzel si ga bom v skrb, saj obstaja možnost, da ga spravim na pravo pot. Kajti njegova inteligentnost je občudovanja vredna, a treba je poskrbeti, da se izoblikuje njegov značaj.

Uporabo grškega izraza *δυσουρία* (»zadrževanje urina«) namesto latinskega je mogoče razložiti na več načinov. Kot že rečeno, gre za grški termin s področja medicine in je torej njegovo prisotnost v latinskem besedilu mogoče pojasniti v kontekstu že prej povedanega – namreč tega, da je imela medicina predvsem grški značaj in korenine in da se je kot taka uveljavila tudi pri Rimljanih. Drugič, Cicero je besedo morda zapisal raje v grščini, zato da bi njen pomen nekoliko olepšal, saj je konec koncev šlo za neprijetno bolezensko

57 Sc. Cezar.

stanje. Tretjič, Cicero se je verjetno zavedal, da bi z uporabo latinske besede spravil svojega sogovorca, ki je trpel za to boleznijo, bolj v zadrego, kot če bi isti pojem zapisal v grščini; možno je torej, da se je hotel izogniti vsakršni nevšečnosti in temu, da bi na kakršen koli način užalil prijatelja. Nenazadnje pa je zanimiva tudi sama vsebina: pogovor o težavah z izločanjem urina je namreč možen le med osebama, ki se res dobro poznata in zaupata drug drugemu.

Skušajmo obrazložiti še ostale primere kodnega preklapljanja v obravnavanem pismu. Prislov παραινετικῶς (»pokroviteljsko«) je verjetno oblika evfemizma, s katero je pisec zamaskiral rahlo kritiko, naperjeno zoper Antonijev odgovor. Podobno lahko obrazložimo izraz ἀνθηθοποίητον (»z neizdelanim značajem«). Tudi v tem primeru gre za pridevnik z negativnim tonom, zato ga lahko razumemo kot obliko kritike, preoblečene v grške črke, zato da bi se pisec oddaljil od povedanega. Zvezo σύνες ὁ τοι λέγω (»Skušaj razumeti, kar ti pravim«) bi lahko postavili v sklop kodnega preklapljanja, povezanega s pregovori in citati; pisec jo je verjetno zasledil v grški literaturi ali pa je bila že splošno uveljavljena besedna zveza. Najdemo jo med drugim pri Pindarju (fr. 105.1), Platonu (*Phdr.* 236d) in Aristofanu (*Aves*, 945). Težje je pojasniti prisotnost grškega izraza ἀρχή (»začetek«). Ni povsem jasno, zakaj Cicero ni izbral latinskega samostalnika (na primer *principium*), ki bi bil, kot se zdi, povsem prikladen besedilu.

Dalje razložimo zvezo σκυτάλην Λακωνικήν. Šlo je za skrivno sporočilo, ovito okrog majhne palice, ki so ga spartanski efori pošiljali vojaškim poveljnikom ali strategom v času vojne. Dešifriranje zapisa je bilo zelo zahtevna in sofisticirana naloga, ki jo je lahko razrešil le naslovnik. Na ta način je vsebina sporočila ostala skrita nezaželenim očem, četudi bi padla v roke sovražnikom. Rabo in način delovanja tega predmeta je natančno opisal Plutarh v *Življenjepis*u *Lizandra* (19.8–12). Cicero ga je verjetno omenil, ker je hotel nakazati skrivnostnost vsebine. Zvezo pa lahko razumemo tudi kot primer *mot juste*, saj morda ni našel zanjo nobenega primernejšega termina v latinščini.

Nazadnje omenimo še zaključni besedi tega pisma, ἦθους ἐπιμελητέον (»treba je poskrbeti za značaj«). Izbira grškega verbalnega adjektiva ἐπιμελητέον (»treba je poskrbeti«) lahko obrazložimo kot omiljeno obliko ukaza, torej kot določeno obliko evfemizma. Manj pa je razumljivo, zakaj se je avtor odločil za grški samostalnik ἦθους (»za značaj«). Se mu je zdel primernejši od latinskega izraza in ga je torej dojemal kot *mot juste*? Je s tem izrazom imel v mislih globljo filozofsko opredelitev človeških lastnosti in kreposti, ki je bila predmet grške filozofije, in ga je zato zapisal v grščini? Zdi se, da je na to vprašanje težko podati enoznačen odgovor.

Radi bi se zaustavili pri besedni družini, ki se pogosto pojavlja v pismih Atiku, in sicer pri skupini besed, ki izhajajo iz grškega termina πόλις, te pa so: πολιτεία, πολίτευμα, πολιτικός in πολιτικῶς (npr. *Att.* 1.13; 1.18; 2.1; 2.6; 7.8; 12.51; 13.10; 14.6). Beseda πόλις je bila namreč izrazito vezana na grški svet in grško družbeno-politično stvarnost. Rimljani tega pojma niso poznali oziroma πόλις v rimski realnosti ni obstajala. Ciceronovo uporabo tega izraza si lahko razlagamo na način, da je bila ideja πόλις državljanom rimske *res publica* tuja, zato se mu je zdelo primernejše, da besedo zapiše v grškem izvirniku kot pa v latinskem ne posvem ustreznem prevodu.

Kot primer kodnega preklapljanja v vlogi »prave« besede lahko omenimo še *Att.* 1.6 iz leta 68 pr. n. št.:

Non committam posthac, ut me accusare de epistularum neglegentia possis; tu modo videto in tanto otio ut par in hoc mihi sis.

Domum Fabirianam nam Neapoli, quam tu iam dimensam et exaedificatam animo habebas, M. Fontius emit HS CCCIOOO<XXX>.⁵⁸ Id te scire volui, si quid forte ea res ad cogitationes tuas pertineret.

Quintus frater, ut mihi videtur, quo volumus animo, est in Pomponiam, et cum ea nunc in Arpinatibus praediis erat, et secum habebat hominem χρηστομαθῆ, D. Turranium. Pater nobis decessit a. d. IV Kal. Dec.

Haec habebam fere, quae te scire vellem. Tu velim, si qua ornamenta γυμνασιώδῃ reperire poteris, quae loci sint eius, quem tu non ignoras, ne praetermittas. Nos Tusculano ita delectamur, ut nobismet ipsis tum denique, cum illo venimus, placeamus. Quid agas omnibus de rebus, et quid acturus sis, fac nos quam diligentissime certiores. (Cicero, *Ad Att.* 1.6)

Odslej se bom skušal izogniti položaju, v katerem bi me lahko obtožil, da sem len pri pisanju pisem; bodi le pozoren, da boš v obilici časa, ki ga imaš na razpolago, v tem enak meni.

Hišo Rabirja v Neaplju, tisto, ki si si jo ti predstavljal že izmerjeno in zgrajeno, je kupil Mark Fontež za sto trideset tisoč sestercijev. Hočem, da ti to veš, v primeru, da je ta zadeva še vedno v tvojih mislih.

Moj brat Kvint je, vsaj kar se mi zdi, v takem odnosu s Pomponijo, kakršnega sva si želela midva. Trenutno je z njo na pristavi v Arpinu, z njima je tudi Decim Turanij, dober človek s solidno kulturo. 23. novembra je umrl moj oče.

Te so v glavnem novice, ki sem ti jih hotel predočiti. Naredi mi uslugo: če utegneš najti kak okrasni predmet, primeren za gimnazij in ki pristoji prostoru, ki ga ti poznaš, pazi, da ti ne uide iz rok. Vila v Tuskulu mi je v takšno veselje, da sem pomirjen sam s seboj le, ko dospem tja. Čim podrobneje mi poročaj o tem, kar trenutno počneš, in o svojih načrtih.

⁵⁸ HS je bil znak za sestercije.

Verjetno se je Cicero poslužil grškega termina γυμνασιώδης, zato ker je bil gimnazij (γυμνάσιον) grški »izum« oziroma so ga Rimljani prevzeli od Grkov. Z uporabo kodnega preklapljanja je pisec najverjetneja skušal pokazati, da obvlada grško (strokovno) terminologijo in da pozna izvirne korenine gimnazijev.

Problemi kodnega preklapljanja v Att. 13.52

Medtem ko je bilo mogoče večino dosedanjih primerov kodnega preklapljanja razmeroma zadovoljivo pojasniti, obstajajo tudi pisma, kjer se ta naloga zdi še posebej zahtevna. Kot primer si oglejmo spodnje, dobro poznano pismo, v katerem je govora o Cezarjevem obisku pri Ciceronu:

O hospitem mihi tam gravem ἀμεταμέλητον!⁵⁹ Fuit enim periucunde. Sed cum secundis Saturnalibus⁶⁰ ad Philippum⁶¹ vesperi venisset, villa ita completa a militibus est ut vix triclinium ubi cenaturus ipse Caesar esset vacaret; quippe hominum CIO CIO. Sane sum commotus quid futurum esset postridie; ac mihi Barba Cassius subvenit, custodes dedit. Castra in agro, villa defensa est. Ille tertiis Saturnalibus⁶² apud Philippum ad H.VII, nec quemquam admisit; rationes, opinor, cum Balbo. Inde ambulavit in litore. Post H.VIII in balneum. Tum audivit de Mamurra,⁶³ vultum non mutavit. Unctus est, accubuit. Ἐμετικὴν agebat.⁶⁴ Itaque et edit et bibit ἀδεῶς et iucunde, opipare sane et apparte nec id solum sed bene cocto et condito sermone bono et, si quaeris, libenter.⁶⁵

Praeterea tribus tricliniis accepti οἱ περὶ αὐτὸν valde copiose. Libertis minus lautis servisque nihil defuit. Nam lautiores eleganter accepi. Quid multa? Homines visi sumus. Hospes tamen non is quoi diceres, »amabo te, eodem ad me cum revertere.« Semel satis est. Σπουδαῖον⁶⁶ οὐδὲν in sermone, φιλόλογα multa. Quid quaeris? Delectatus est et libenter fuit. Puteolis se aiebat unum diem fore, alterum ad Baias.

59 Pomeni, da ne vzbuja občutka vesti, kajti spomin nanj povzroča vse prej kot slabo reakcijo. Pridevnik *gravem* bi lahko prevedli na več načinov, npr. »uglednega«, »zoprnega«, naposled pa smo se odločili za prevod »napornega«, ker v nadaljevanju avtor opisuje svoje občutke gostitelja v odnosu do tega gosta.

60 Tj. 18. decembra, saj so se saturnalijske začele 17. decembra.

61 Lucij Marcij Filip, konzul leta 56 pr. n. št.

62 Tj. 19. decembra.

63 Ni čisto jasno, na kaj namiguje (morda na Mamurovo smrt).

64 Tovrstna dieta je predvidevala, da je človek po obroku izbljuval vse, kar je pojedel. Te navade se je držal tudi Cezar. Prim. Cic., *Pro Deiot.* 21. Omenjena navada je bila med Rimljani splošno razširjena; zlasti na veličastnih pojedinah so imeli gostje navado, da so se na večerji prenajedali z vsemi mogočimi jedmi in občasno praznili želodce, zato da so lahko nadaljevali z jedmi. To nazorno prikazuje misel nekoliko poznejšega pisca, Seneke, *De Cons. Ad Helviam* 10.3.: *vomunt, ut edant, edunt, ut vomant* (bruhaajo, zato da bi jedli, jedo, zato da bi bruhal).

65 Vzeto iz Lucilija.

66 Kot »resna« tema je morda mišljena politika.

Habes hospitium sive ἐπισταθμεῖαν odiosam mihi, dixi, non molestam. Ego paulisper hic, deinde in Tusculanum.

Dolabellae villam cum praeteriret, omnis armatorum copia dextra sinistra ad equum nec usquam alibi.⁶⁷ Hoc ex Nicia.⁶⁸ (Cicero, *Ad Atticum* 13.52)

Oh, saj nimam razloga, da bi obžaloval obisk svojega napornega gosta! Imeli smo se zelo lepo. A ko je prišel zvečer, na drugi dan saturnalij, k Filipu, se je hiša tako napolnila z vojaki, da je komajda ostajal prost triklinij, kjer bi večerjal sam Cezar; da, bilo je dva tisoč mož. Bil sem res zaskrbljen ob misli, kaj se bo zgodilo dan kasneje; a na pomoč mi je priskočil Kasij Barba, ki je razporedil straže. Tabor so postavili na odprtem, hiša je bila zabranjena. Tretjega dne saturnalij se je zadrževal do trinajste ure s Filipom in ni dovolil nikomur zraven; verjetno je imel posle z Balbom. Zatem se je sprehodil ob obali. Po štirinajsti uri je šel v kopel. Tedaj je izvedel za Mamuro, a ni niti trenil z očmi. Namazali so ga z oljem in ulegel se je k mizi. Sledil je emetični dieti, zato je jedel in pil po mili volji, z užitkom in obilno, a ne zgolj to, temveč uživa v dobro pečeni hrani, obogateni z začimbami, ter v prijetnem pogovoru, če že hočeš vedeti, z veseljem.

Poleg tega so zelo lepo sprejeli njegovo spremstvo, v treh jedilnicah. Celo manj pomembnim osvobojevcem in sužnjem ni ničesar primanjkovalo. Ugle-dnejše osvobojece sem sprejel z eleganco. Kaj več? Dal sem vtis nekoga, ki je vreden imena mož. Pa vendarle moj gost ni bil tak, da bi mu lahko rekel: »Lepo te prosim, pridi spet kaj na obisk!« En sam obisk je čisto dovolj. Med pogovorom se nismo dotaknili resnih tem, pač pa smo veliko razpravljali o literaturi. Kaj hočeš še vedeti? Cezar je bil vesel in mu je ugajalo. Dejal mi je, da se bo zadržal en dan v Puteolih, drugi dan pa bo odrinil v Baje.

Na, tu imaš opis postanka, ki je bil zame neugoden, kot sem rekel, a ne nadležen. Tu bom ostal še nekaj časa, nato se bom vrnil v Tuskul.

Ko je šel Cezar mimo doma Dolabele, je vse vojaško spremstvo jahalo na njegovi levi in desni strani. To se ni pripetilo v nobenem drugem kraju. To sem izvedel od Nikije.

Pismo, ki je verjetno nastalo 19. decembra 45 pr. n. št., vsebuje več primerov kodnega preklapljanja, ki bi jim le stežka našli skupni imenovalec, zato bomo vsakega obrazložili ločeno. Verbalni adjektiv ἀμεταμέλητον (»napornega«) lahko razumemo kot primer evfemistične rabe grške besede. Oznaka zoprnega gosta leti na Cezarjev obisk pri Ciceronu, ki pa se je izkazal za prijetnejšega, kot je gostitelj sprva mislil. Besedo, ki v sebi skriva pomensko negativno označbo, omiljeno z začetnim *a privativum*, je verjetno raje zapisal v grščini, kajti v latinščini bi najbrž zvenela preveč neposredno.

67 Verjetno je bil to neke vrste častni pozdrav Dolabeli, ki je bil v tistem času razburjen zaradi konzulata za leto 44 pr. n. št. Cezar je baje funkcijo obljubil njemu, a je očitno prve mesece zasedal položaj on sam. Prim. Cic., *Phil.* 2.79.

68 Nikija je bil Ciceronov in Dolabelov prijatelj.

V zvezi ἐμετικὴν *agebat* (»sledil je emetični dieti«) je mogoče razložiti grški akuzativ kot primer kodnega preklapljanja, povezanega z medicinskim izrazoslovjem. Beseda je izpeljana iz glagola ἔμειν (»bljuvati, bruhati«) in povezana s splošno razširjeno medicinsko prakso. Slednja je predvidevala, da so bolniki pod zdravnikovim predpisom uživali razne tekočine in snovi, ki so stimulirale bruhanje; na ta način naj bi se rešili, na primer, trebušnih in prebavnih motenj, želodčne kisline in celo depresije. Ker je tovrstna raba grškega izrazoslovja pogosta tudi v drugih pismih, smemo domnevati, da je z vključitvijo grške besede Cicero želel dokazati svoje poznavanje medicine. Sprejemljiva pa je tudi druga razlaga, in sicer da gre za evfemistično rabo grškega izraza.

Težje je pojasniti prisotnost prislova ἀδεῶς (»po mili volji«). Ni povsem jasno, zakaj se je Cicero odločil, da bo Cezarjevo pitje in prenašanje opisal z grškim terminom. Tega primera kodnega preklapljanja ne moremo obrazložiti ne kot oblike distanciranja od povedanega ali šaljivosti ne kot »prave« besede. Zdi se, da na podlagi predpostavk, ki smo jih opisali v prejšnjih poglavjih, tega primera ni mogoče razložiti povsem zadovoljivo in enoznačno. Morda gre tudi v tem primeru za izraz sproščenega kramljanja med Ciceronom in njegovim tesnim prijateljem.

Preprostejša se zdi razlaga grške zveze οἱ περὶ αὐτὸν (»njegovi«). Slednja je bila namreč v literaturi precej pogosta in ustaljena besedna zveza. Označuje spremstvo oziroma osebe, ki so sestavljale spremstvo (to so lahko bili vojaki ali straže, sužnji in služinčad, bodoči govorniki, ki so spremljali svojega učitelja, vajenci, ki so sledili mojstru, verniki itd.), in je torej rabljena v funkciji literarnega citata.

Za zvezo σπουδαῖον οὐδὲν (»nič resnega«) po drugi strani ni očitno značilno nič od tega, kar bi lahko opredelili kot eno od specifičnih funkcij kodnega preklapljanja, omenjenih v prejšnjih poglavjih. Nanjo sicer naletimo pri Demostenu (*Phil.* 9.31), a ker je zelo redka, bi jo težko opredelili kot stalno frazo (in jo posledično razložiti podobno kot prej omenjeno zvezo οἱ περὶ αὐτῶν). Nasprotno pa je mogoče podati bolj zanesljivo razlago za rabo besed φιλόλογα (»filološke/literarne, sc. zadeve«) in ἐπισταθμεῖαν (»postanek«). Prvo lahko razumemo v luči dejstva, da je bila filologija grška veda, ki so jo nato Rimljani prenesli še na italjska tla, druga pa je vojaški termin, v obeh primerih gre torej za rabo grških strokovnih izrazov.

ZAKLJUČEK

Na podlagi teoretičnega uvoda in v še večji meri na podlagi obravnave posamičnih primerov kodnega preklapljanja je mogoče najprej zaključiti, da številni pojavi, povezani s tem pojavom v latinščini, ostajajo nepojasneni. Tako se občasno zgodi, da rabo grščine v Ciceronovih pismih težko enoznačno pojasnimo na podlagi teoretičnih predpostavk, ki smo jih orisali v uvodnem delu. Kot primer lahko navedemo pismo *Att.* 13.52, znameniti opis Cezarjevega obiska pri Ciceronu.

Ne gleda na povedano pa so Ciceronova pisma brez dvoma odlični vir za preučevanje kodnega preklapljanja v latinščini, saj nam ponujajo bogato paleto raznovrstnih primerov tega pojava. Cicero je grški jezik obvladal tako dobro, da mu je marsikdaj predstavljal jezik intimne in sproščenega kramljanja, še posebej v pogovoru s prijateljem Atikom, »Grkom« po duhu. Kljub temu pa prisotnosti grščine v pismih Atiku ne moremo obrazložiti zgolj kot dokaza intimnega odnosa med dopisovalcema, temveč tudi kot znak pripadnosti skupni kulturni eliti, ki sta jo Cicero in Atik delila z drugimi pripadniki visokih rimskih slojev. Grščina je bila namreč jezik kulture, omike in izobrazbe, zato se je za učenega Rimljana spodobilo, da jo dobro obvlada.

Z izkazovanjem znanja grškega jezika in književnosti so povezani tudi številni grški pregovori, citati in stalne fraze, ki jih je Cicero vnašal v svoja zasebna pisma in s tem izkazoval svojo izobraženost, hkrati pa s prijateljem Atikom »tekmoval« v besednih igrah in dopolnjevanju grških pregovorov. Včasih pa je latinskih terminov primanjkovalo ali preprosto niso bili povsem ustrezni, zato se je Cicero raje odločil za *mot juste* v grškem jeziku. V izbranih pismih Atiku je primer takšnega preklopa izraz πόλις, za katerega Rimljani niso imeli ustreznega prevoda, ki bi dejansko zaobjemal to, kar je pomenila πόλις v grškem svetu.

Občasno je bolj smiselna drugačna razlaga rabe grških izrazov. Posamični primeri tako pričajo, da se je grščina lahko uporabljala v evfemistične namene ali kot oblika distanciranja od povedanega. Kritika je namreč lahko zvenela manj agresivno, če je bila zapisana v tujem jeziku, prav tako pa se je pisec lahko distanciral od zapisanih besed, če je namesto domačega jezika uporabil grščino. Nadalje ne smemo zanemariti številnih medicinskih izrazov, ki jih Cicero navaja v grškem jeziku. Njihova prisotnost ni presenetljiva, če upoštevamo, da je imela medicina grške korenine in so jo Rimljani prevzeli deloma od Etruščanov, deloma od Grkov. Navajanje grške medicinske terminologije je lahko obenem izraz Ciceronovega ponosa, da obvlada tudi strokovno izrazoslovje.

BIBLIOGRAFIJA

- Adams, J. N. *Bilingualism and the Latin Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Auer, P. *Code-switching in Conversation. Language, interaction and identity*. London: Routledge, 1998.
- Babič, M. prev. *Mark Fabij Kvintilijan. Šola govornišтва*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2015.
- Baldwin, B. »Greek in Cicero's Letters.« *Acta Classica* 35 (1992): 1-17.
- Dokler, A. *Grško-slovenski slovar*. Ljubljana: Katoliška tiskarna, 1915.
- Dubuisson, M. »Le grec à Rome à l'époque de Cicéron, extension et qualité du bilinguisme.« *Annales, E.S.C.* 47, št. 1 (1992): 187-206.
- Dunkel, G. E. »Remarks on Code-switching in Cicero's Letters to Atticus.« *Museum Helveticum* 57 (2000): 122-129.
- Hamers, J. F. in M. Blanc *Bilinguality and Bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Hoffmann, C. *An Introduction to Bilingualism*. London: Pearson Longman, 1991.
- Jackson, J. In *utramque partem tum Graece tum Latine: Code-switching and Cultured Identity in Cicero's Letters to Atticus*. Magistrsko delo, University of Kansas, 2014. <http://hdl.handle.net/1808/14536> (zadnji dostop: 30.5.2017).
- Jocelyn, H. D. »Code-switching in the comoedia palliata.« G. Vogt-Spira in B. Rommel, ur., *Rezeption und Identität. Die kulturelle Auseinandersetzung Roms mit Griechenland als europäisches Paradigma*, 169-195. Stuttgart: Franz Steiner, 1999.
- McConnell, S. *Philosophical Life in Cicero's Letters*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Milroy, L. in P. Muysken, *One speaker, two languages: Cross-disiplinary perspective on code-switching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Muysken, P. in A. Rene *Language Contact and Bilingualism*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1987.
- Poplack, S. »Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching.« *Linguistics* 18 (1980): 561-618.
- Spigno, Di C., ur. *Cicerone. Epistole ad Attico 1*. Torino: UTET Libreria - Torino, 2005.
- Spigno, Di C., ur. *Cicerone. Epistole ad Attico 2*. Torino: UTET Libreria - Torino, 2005.
- Wenskus, O. *Emblematischer Codewechsel und Verwandtes in der lateinischen Prosa. Zwischen Nähesprache und Distanzsprache*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck, 1998.